

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक १३ ॥

दशक तेरावा । :। नामरूप
समास पहिला । :। आत्मानात्मविवेक
।।।। श्रीराम ॥
आत्मानात्मविवेक करावा । करून बरा विवरावा ।
ववरोन सदृढ धरावा । जीवामधें ॥ १ ॥
आत्मा कोण अनात्मा कोण । त्याचें करावें विवरण ।
तेंचि आतां निरूपण । सावध ऐका ॥ २ ॥
च्यारि खाणी च्यारि वाणी । चौऱ्यासि लक्ष जीवप्राणी ।
संख्या बोलिली पुराणीं । वर्तती आतां ॥ ३ ॥
नाना प्रकारीचीं शरीरें । सृष्टींत दिसती अपारें ।
तयामधें निधरिं । आत्मा कवणु ॥ ४ ॥
दृष्टीमधें पाहातो । श्रवणामध्यें ऐकतो ।
रसनेमध्यें स्वाद घेतो । प्रत्यक्ष आतां ॥ ५ ॥
भ्राणामधें वास घेतो । सर्वांगी तो स्पर्शतो ।
वाचेमधें बोलवितो । जाणोनि शब्द ॥ ६ ॥
सावधान आणि चंचळ । चहुंकडे चळवळ ।
येकलाचि चालवी सकळ । इंद्रियेंद्वारा ॥ ७ ॥
पाये चालवी हात हालवी । भृकुटी पालवी डोळा घालवी ।
सकैतखुणा बोलवी । तोचि आत्मा ॥ ८ ॥
धिटाई लाजवी खाजवी । खोंकवी वोकवी थुंकवी ।
अन्न जेऊन उदक सेवी । तोचि आत्मा ॥ ९ ॥
मळमूत्रत्याग करी । शरीरमात्र सावरी ।
प्रवृत्ति निवृत्ति विवरी । तोचि आत्मा ॥ १० ॥
ऐके देखे हुंगे चाखे । नाना प्रकारें वोळखे ।
संतोष पावे आणी धाके । तोचि आत्मा ॥ ११ ॥
आनंद विनोद उदेग चिंता । काया छ्राया माया ममता ।
जीवित्वें पावे नाना वेथा । तोचि आत्मा ॥ १२ ॥
पदार्थाची आस्था धरी । जनीं वाईट बरें करी ।
आपल्यां राखे पराव्यां मारी । तोचि आत्मा ॥ १३ ॥
युध्ये होतां दोहीकडे । नाना शरीरीं वावडे ।
परस्परें पाडी पडे । तोचि आत्मा ॥ १४ ॥
तो येतो जातो देहीं वर्ततो । हासतो रडतो प्रस्तावतो ।
समर्थ करंटा होतो । व्यापासारिखा ॥ १५ ॥
होतो लंडी होतो बळकट । होतो विद्यावंत होतो धट ।
न्यायेवंत होतो उत्तधट । तोचि आत्मा ॥ १६ ॥
धीर उदार आणि कृपेण । वेडा आणि विचक्षण ।
उच्छक आणि सहिष्णु । तोचि आत्मा ॥ १७ ॥

विद्या कुविद्या दोहिकडे । आनंदरूप वावडे ।
जेथें तेथें सर्वांकडे । तोचि आत्मा ॥ १८ ॥
निजे उठे बैसे चाले । धावे धावडी डोले तोले ।
सोडरे धायेरे केले । तोचि आत्मा ॥ १९ ॥
पोथी वाची अर्थ सांगे । ताळ धरी गाऊं लागे ।
वाद वेवाद वाउगे । तोचि आत्मा ॥ २० ॥
आत्मा नस्तां देहांतरीं । मग तें प्रेत सचराचरीं ।
देहसंगें आत्मा करीं । सर्व कांहीं ॥ २१ ॥
येकेंविण येक काये । कामा नये वायां जाये ।
म्हणोनि हा उपाये । देहयोगें ॥ २२ ॥
देह अनित्य आत्मा नित्य । हाचि विवेक नित्यानित्य ।
अवघें सूक्ष्माचें कृत्य । जाणती ज्ञानी ॥ २३ ॥
पिंडी देहधर्ता जीव । ब्रह्मांडी देहधर्ता शिव ।
ईश्वरतनुचतुष्टये सर्व । ईश्वर धर्ता ॥ २४ ॥
त्रिगुणापर्ता जो ईश्वर । अर्धनारीनटेश्वर ।
सकळ सृष्टीचा विस्तार । तेथून जाला ॥ २५ ॥
बरवें विचारून पाहीं । स्त्री पुरुष तेथें नाहीं ।
चंचळरूप येतें कांहीं । प्रत्ययासी ॥ २६ ॥
मुळींहून सेंवटवरी । ब्रह्मादि पिप्लीका देहधारी ।
नित्यानित्य विवेक चतुरीं । जाणिजे ऐसा ॥ २७ ॥
जड तितुकें अनित्य । आणि सूक्ष्म तितुकें नित्य ।
याहिमध्यें नित्यानित्य । पुढें निरोपिलें ॥ २८ ॥
स्थूळ सूक्ष्म वोलांडिलें । कारण माहाकारण सांडिलें ।
विराट हिरण्यगर्भ खंडिलें । विवेकानें ॥ २९ ॥
अव्याकृत मूळप्रकृती । तेथें जाऊन बैसली वृत्ती ।
तें वृत्ति व्हावया निवृत्ति । निरूपण ऐका ॥ ३० ॥
आत्मानात्माविवेक बोलिला । चंचळात्मा प्रत्यया आला ।
पुढिले समासीं निरोपिला । सारासार विचार ॥ ३१ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
आत्मानात्माविवेकनाम समास पहिला ॥

समास दुसरा । :। सारासारनिरूपण
॥ श्रीरामसमर्थ ॥
ऐका सारासार विचार । उभारलें जगडंबर ।
त्यांत कोण सार कोण असार । विवेकें वोळखावा ॥ १ ॥
दिसेल तें नासेल । आणि येईल तें जाईल ।
जें असतचि असेल । तेंचि सार ॥ २ ॥
मागां आत्मानात्माविवेक बोलिला । अनात्मा वोळखोन सांडिला ।
आत्मा जाणतां लागला । मुळींचा मूळतंतु ॥ ३ ॥

मुळीं जे राहिली वृत्ति । जाली पाहिले निवृत्ति ।
 सारासार विचार श्रोतीं । बरा पाहावा ॥ ४ ॥
 नित्यानित्य विवेक केला । आत्मा नित्यसा निवडिला ।
 निवृत्तीरूपें हेत उरला । निराकारी ॥ ५ ॥
 हेत म्हणिजे तो चंचळ । निर्गुण म्हणिजे निश्चळ ।
 सारासारविचारें चंचळ । होऊन जातें ॥ ६ ॥
 चळे म्हणोनि तें चंचळ । न चळे म्हणोनि निश्चळ ।
 निश्चळीं उडे चंचळ । निश्चयेसीं ॥ ७ ॥
 ज्ञान आणि उपासना । दोनी येकचि पाहाना ।
 उपासनेकरितां जना । जगोद्वार ॥ ८ ॥
 द्रष्टा साक्षी जाणता । ज्ञानधन चैतन्यसत्ता ।
 ज्ञान देवचि तत्वता । बरें पाहा ॥ ९ ॥
 त्या ज्ञानाचें विज्ञान होतें । शोधून पाहा बहुत मते ।
 चंचळ अवघें नासतें । येणें प्रकारें ॥ १० ॥
 नासिवंत नासेल किं नासेना । ऐसा अनुमानचि आहे मना ।
 तरी तो पुरुष सहसा ज्ञाना । अधिकार नव्हे ॥ ११ ॥
 नित्य निश्चये केला । संदेह उरतचि गेला ।
 तरी तो जाणावा वाहावला । माहा मृगजळीं ॥ १२ ॥
 क्षयेचि नाही जो अक्षई । व्यापकपणें सर्वां ठाई ।
 तेथे हेत संदेह नाही । निर्विकारी ॥ १३ ॥
 जें उदंड घनदाट । आद्य मध्य सेवट ।
 अचळ अढळ अतुट । जैसें तैसें ॥ १४ ॥
 पाहातां जैसें गगन । गगनाहून तें सघन ।
 जनचि नाही निरंजन । सदोदित ॥ १५ ॥
 चर्मचक्षु ज्ञानचक्षु । हा तों अवघाच पूर्वपक्षु ।
 निर्गुण ठाईचा अलक्षु । लक्षवेना ॥ १६ ॥
 संगत्यागेंविण कांहीं । परब्रह्म होणार नाही ।
 संगत्याग करून पाहीं । मौन्यगर्भा ॥ १७ ॥
 निशंतां अवघेंचि निशंलें । चंचळ तितुकें निघोन गेलें ।
 निश्चळ परब्रह्म उरलें । तेंचि सार ॥ १८ ॥
 आठवा देह मूळ माया । निशोन गेल्या अष्टकाया ।
 साधु सांगती उपाया । कृपाळुपणें ॥ १९ ॥
 सोहं हंसा तत्वमसी । तें ब्रह्म तूं आहेसी ।
 विचार पाहातां स्थिति ऐसी । सहजचि होते ॥ २० ॥
 साधक असोन ब्रह्म उरलें । तेथें वृत्तिसुन्य जालें ।
 सारासार विचारिलें । येणें प्रकारें ॥ २१ ॥
 तें तापेना ना निवेना । उजळेना ना काळवंडेना ।
 डहुळेना ना निवळेना । परब्रह्म तें ॥ २२ ॥
 दिसेना ना भासेना । उपजेना ना नासेना ।
 तें येना ना जाईना । परब्रह्म तें ॥ २३ ॥
 तें भिजेना ना वाळेना । तें विज्ञेना ना जळेना ।
 जयास कोणीच नेईना । परब्रह्म तें ॥ २४ ॥
 जें सन्मुखचि चहुंकडे । जेथें दृश्य भास उडे ।

धन्य साधु तो पवाडे । निर्विकारी ॥ २५ ॥
 निर्विकल्पी कल्पनातीत । तोचि वोळखावा संत ।
 येर अवघेचि असंत । भ्रमरूप ॥ २६ ॥
 खोटें सांडून खरें घ्यावें । तरीच परीक्षवंत म्हणावें
 असार सांडून सार घ्यावें । परब्रह्म तें ॥ २७ ॥
 जाणतां जाणतां जाणीव जाते । आपली वृत्ति तद्रूप होते ।
 आत्मनिवेदन भक्ति ते । ऐसी आहे ॥ २८ ॥
 वाच्याशें भक्ति मुक्ति बोलावी । लक्ष्यांशें तद्रूपता विवरावी ।
 विवरतां हेतु नुरावी । ते तद्रूपता ॥ २९ ॥
 सद्रूप चिद्रूप आणि तद्रूप । सस्वरूप म्हणिजे आपलें रूप ।
 आपलें रूप म्हणिजे अरूप । तत्त्वनिर्शनाउपरी ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सारासारनिरूपणनाम समास दुसरा ॥

समास तिसरा । : । उभारणीनिरूपण
 ॥ श्रीरामसमर्थ ॥
 ब्रह्म घन आणि पोकळ । आकाशाहून विशाळ ।
 निर्मळ आणि निश्चळ । निर्विकारी ॥ १ ॥
 ऐसेंचि असतां कित्येक काळ । तेथें आरंभला भूगोळ ।
 तया भूगोळांचे मूळ । सावध ऐका ॥ २ ॥
 परब्रह्म असतां निश्चळ । तेथें संकल्प उठिला चंचळ ।
 तयास बोलिजे केवळ । आदिनारायेण ॥ ३ ॥
 मूळमाया जगदेश्वर । त्यासीच म्हणिजे शङ्खुणेश्वर ।
 अष्टधा प्रकृतीचा विचार । तेथें पाहा ॥ ४ ॥
 ऐलिकडे गुणक्षोभिणी । तेथें जन्म घेतला त्रिगुणी ।
 मूळ वोंकाराची मांडणी । तेथून जाणावी ॥ ५ ॥
 अकर उकार मकार । तिनी मिळोन वोंकार ।
 पुढें पंचभूतांचा विस्तार । विस्तारला ॥ ६ ॥
 आकाश म्हणिजेतें अंतरात्म्यासी । तयापासून जन्म वायोसी ।
 वायोपासून तेजासी । जन्म जाला ॥ ७ ॥
 वायोचा कातरा घसवटे । तेणें उष्णें वन्हि पेटे ।
 सूर्यबिंब तें प्रगटे । तये ठाई ॥ ८ ॥
 वारा वाजतो सीतळ । तेथें निर्माण जालें जळ ।
 तें जळ आळोन भूगोळ । निर्माण जाला ॥ ९ ॥
 त्याअ भूगोळाचे पोटी । अनंत बीजाचिया कोटी ।
 पृथ्वी पाण्या होता भेटी । अंकुर निघती ॥ १० ॥
 पृथ्वी वल्ली नाना रंग । पत्रें पुष्पांचे तरंग ।
 नाना स्वाद ते मग । फळें जाली ॥ ११ ॥
 पत्रें पुष्पें फळें मुळें । नाना वर्ण नाना रसाळें ।
 नाना धान्यें अन्नं केवळें । तेथून जाली ॥ १२ ॥
 अन्नापासून जालें रेत । रेतपासून प्राणी निपजत ।
 ऐसी हे रोकडी प्रचित । उत्पत्तीची ॥ १३ ॥
 अंडज जारज श्वेतज उद्बीज । पृथ्वी पाणी सकळांचे बीज ।
 ऐसें हें नवल चोज । सृष्टिरचनेचें ॥ १४ ॥

च्यारि खाणी च्यारि वाणी। चौऱ्यासि लक्ष जीवयोनी ।
 निर्माण झाले लोक तिनी। पिंडब्रह्मांड ॥ १५ ॥
 मुळीं अष्टधा प्रकृती। अवघे पाण्यापासून जन्मती ।
 पाणी नस्तां मरती। सकळ प्राणी ॥ १६ ॥
 नव्हे अनुमानाचें बोलणें। याचा बरा प्रत्ययें घेणें ।
 वेदशास्त्रें पुराणें। प्रत्ययें घ्यावीं ॥ १७ ॥
 जें आपल्या प्रत्यया येना। तें अनुमानिक घ्यावेना ।
 प्रत्ययाविण सकळ जना। वेवसाये नाही ॥ १८ ॥
 वेवसाये प्रवृत्ती निवृत्ती। दोहिंकडे पाहिजे प्रचिती ।
 प्रचितीविण अनुमानें असती। ते विवेकहीन ॥ १९ ॥
 ऐसा सृष्टिरचनेचा विचार। संकळित बोलिला प्रकार ।
 आतां विस्ताराचा संहार। तोहि एका ॥ २० ॥
 मुळापासून सेवटवरी। अवघा आत्मारामचि करी ।
 करी आणि विवरी। येथायोग्य ॥ २१ ॥
 पुढेंसंव्हार निरोपिला। श्रोतीं पाहिजे ऐकिला ।
 इतुक्याउपरी जाला। समास पूर्ण ॥ २२ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 उभारणिनिरूपणनाम समास तिसरा ॥

समास चौथा । : । प्रलयनिरूपण
 ॥ श्रीरामसमर्थ ॥
 पृथ्वीस होईल अंत। भूतांस मांडेल कल्पांत ।
 ऐसा समाचार साध्यंत। शास्त्रीं निरोपिला ॥ १ ॥
 शत वरुषें अनावृष्टि। तेणें जळेल हे सृष्टि ।
 पर्वत माती ऐसी पृष्ठी। भूमीची तरके ॥ २ ॥
 बारा कळीं सूर्यमंडळा। किर्णांपासून निघती ज्वाळा ।
 शत वरुषें भूगोळा। दहन होये ॥ ३ ॥
 सिंधुरवर्ण वसुंधरा। ज्वाळा लागती फणिवरा ।
 तो आहाळोन सरारां। विष वमी ॥ ४ ॥
 त्या विषाच्या ज्वाळा निघती। तेणें पाताळें जळती ।
 माहापावकें भस्म होती। पाताळ लोक ॥ ५ ॥
 तेथें माहाभूतें खवळती। प्रळयेवात सुटती ।
 प्रळयेपावक वाढती। चहुंकडे ॥ ६ ॥
 तेथें अक्रा रुद्र खवळले। बारा सूर्य कडकडिले ।
 पावकमात्र येकवटले। प्रळयेकाळीं ॥ ७ ॥
 वायो विजांचे तडाखे। तेणें पृथ्वी अवघी तरखे ।
 कठिणत्व अवघेंचि फाके। चहुंकडे ॥ ८ ॥
 तेथें मेरूची कोण गणना। कोण सांभाळिल कोणा ।
 चंद्र सूर्य तारांगणा। मूस जाली ॥ ९ ॥
 पृथ्वीनें विरी सांडिली। अवघी धगधगायेमान जाली ।
 ब्रह्मांडभटी जळोन गेली। येकसरां ॥ १० ॥
 जळोन विरी सांडिली। विशेष माहावृष्टी जाली ॥
 तेणें पृथ्वी विराली। जळामधें ॥ ११ ॥
 भाजला चुना जळीं विरे। तैसा पृथ्वीस धीर न धरे ।

विरी सांडुनिया त्वरें। जळीं मिळाली ॥ १२ ॥
 शेष कूर्म वाऱ्हाव गेला। पृथ्वीचा आधार तुटला ।
 सत्व सांडून जळाला। मिळोन गेली ॥ १३ ॥
 तेथें प्रळयेमेघ उचलले। कठिण घोषें गर्जिनले ।
 अखंड विजा कडकडिले। ध्वनि घोष ॥ १४ ॥
 पर्वतप्राये पडती गारा। पर्वत उडती ऐसा वारा ।
 निबिड तया अंधकारा। उपमाचि नाही ॥ १५ ॥
 सिंधु नद्या एकवटल्या। नेणो नभीहून रिचवल्या ।
 संधिच नाही धारा मिळाल्या। अखंड पाणी ॥ १६ ॥
 तेथें मच्छ मूर्म सर्प पडती। पर्वतासारिखे दिसती ।
 गर्जना होतां मिसळती। जळांत जळें ॥ १७ ॥
 सप्त सिंधु आवर्णी गेले। आवर्णवेडे मोकळे जाले ।
 जळरूप जालियां खवळले। प्रळयेपावक ॥ १८ ॥
 ब्रह्मांडाऐसा तप्त लोहो। शोषी जळाचा समूहो ।
 तैसे जळास जालें पाहो। अपूर्व मोठें ॥ १९ ॥
 तेणें आटोन गेलें पाणी। असंभाव्य माजला वन्ही ।
 तया वन्हीस केली झडपणी। प्रळयवातें ॥ २० ॥
 दीपास पालव घातला। तैसा प्रळयेपावक विझाला ।
 पुढें वायो प्रबळला। असंभाव्य ॥ २१ ॥
 उदंड पोकळी थोडा वारा। तेणें वितळोन गेला सारा ।
 पंचभूतांचा पसारा। आटोपला ॥ २२ ॥
 महद्भूत मूळमाया। विस्मरणें वितुळे काया ।
 पदार्थमात्र राहावया। ठाव नाही ॥ २३ ॥
 दृश्य हलकालोळें नेलें। जड चंचळ वितुळलें ।
 याउपरी शाश्वत उरलें। परब्रह्म तें ॥ २४ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 प्रळयेनाम समास चौथा ॥

समास पांचवा । : । कहाणीनिरूपण
 ॥ श्रीरामसमर्थ ॥
 कोणी येक दोघे जण। पृथ्वी फिरती उदासीन ।
 काळक्रमणें लागून। कथा आरंभिली ॥ १ ॥
 श्रोता पुसे वक्तयासी। काहाणी सांगा जी बरवीसी ।
 वक्ता म्हणे श्रोतयासी। सावध ऐकें ॥ २ ॥
 येकें स्त्रीपुरुषें होती। उभयेतांमधें बहु प्रीति ।
 येकरूपेंचि वर्तती। भिन्न नाही ॥ ३ ॥
 ऐसा कांहीं येक काळ लोटला। तयांस येक पुत्र जाला ।
 कार्यकर्ता आणि भला। सर्वविषीं ॥ ४ ॥
 पुढें त्यासहि जाला कुमर। तो पित्याहून आतुर ।
 कांहीं तदर्थ चतुर। व्यापकपणें ॥ ५ ॥
 तेणें व्याप उदंड केला। बहुत कन्यापुत्र व्याला ।
 उदंड लोक संचिला। नाना प्रकारें ॥ ६ ॥
 त्याचा पुत्र जेष्ठ। तो अज्ञान आणि रागिट ।
 अथवा चुकता नीट। संव्हार करी ॥ ७ ॥

पिता उगाच बैसला । लेकें बहुत व्याप केला ।
 सर्वज्ञ जाणता भला । जेष्ठ पुत्र ॥ ८ ॥
 नातु त्याचें अर्थ जाणें । पणतु तो कांहींच नेणे ।
 चुकतां संहारणें । माहा क्रोधी ॥ ९ ॥
 लेक सकळांचे पाळण करी । नातु मेळवी वरिचावरी ।
 पणतु चुकल्यां संहार करी । अकस्मात ॥ १० ॥
 नेमस्तपणें वंश वाढला । विस्तार उदंडचि जाला ।
 ऐसा बहुत काळ गेला । आनंदरूप ॥ ११ ॥
 विस्तार वाढला गणवेना । वडिलांस कोणीच मानिना ।
 परस्परें कित मना । बहुत पडिला ॥ १२ ॥
 उदंड घरकळ्हो लागला । तें कित्येक संहार जाला ।
 विपट पडिलें थोर थोरांला । बेबंद जालें ॥ १३ ॥
 नेणपणें भरी भरले । मग ते अवघेच संहारले ।
 जैसे यादव निमाले । उन्मत्तपणें ॥ १४ ॥
 बाप लेक नातु पणतु । सकळांचा जाला निपातु ।
 कन्या पुत्र हेतु मातु । अणुमात्र नाही ॥ १५ ॥
 ऐसी काहाणी जो विवरला । तो जन्मापासून सुटला ।
 श्रोता वक्ता धन्य जाला । प्रचितीनें ॥ १६ ॥
 ऐसी काहाणी अपूर्व जे ते । उदंड वेळ होत जाते ।
 इतकें बोलोन गोसावी ते । निवांत जाले ॥ १७ ॥
 आमची काहाणी सरो । तुमचे अंतरीं भरो ।
 ऐसें बोलणें विवरो । कोणीतरी ॥ १८ ॥
 चुकत वाकत आठवलें । एतुकें संकळित बोलिलें ।
 न्यूनपूर्ण क्षमा केलें । पाहिजे श्रोतीं ॥ १९ ॥
 ऐसी काहाणी निरंतर । विवेकें ऐकती जे नर ।
 दास म्हणे जगगोधर । तेचि आरिती ॥ २० ॥
 त्या जगोद्वाराचें लक्षण । केले पाहिजे विवरण ।
 सार निवडावें निरूपण । यास बोलिजे ॥ २१ ॥
 निरूपणीं प्रत्ययें विवरावें । नाना तत्वकोडें उकलावें ।
 समजतां समजतां व्हावें । निःसंदेह ॥ २२ ॥
 विवरोन पाहातां अष्ट देह । पुढें सहजचि निःसंदेह ।
 अखंड निरूपणें राहे । समाधान ॥ २३ ॥
 तत्वांचा गल्बला जेथें । निवांत कैचें असेल तेथें ।
 याकारणें गुल्लिपरतें । कोणीयेकें असावें ॥ २४ ॥
 ऐसा सूक्ष्म संवाद । केलाचि करावा विशद ।
 पुढिले समासीं लघुबोध । सावध ऐका ॥ २५ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 कहाणीनिरूपणनाम समास पांचवा ॥

समास सहावा । । । । लघुबोध

। । । । श्रीराम ॥

जें बोलिजेती पंचतत्वे । त्यांची अभ्यासाया नावें ।

तदुपरी स्वानुभवे । रूपें जाणावीं ॥ १ ॥

यामधें शाश्वत कोण । आणी अशाश्वत कोण ।

ऐसें करावें विवरण । प्रत्ययाचें ॥ २ ॥

पंचभूतांचा विचार । नांवरूप सारासार ।

तोचि बोलिला निर्धार । सावध अईका ॥ ३ ॥

पृथ्वी आप तेज वायो आकाश । नावें बोलिलीं सावकास ।

आतां रूपाचा विश्वास । श्रवणें धरावा ॥ ४ ॥

पृथ्वी म्हणिजे ते धरणी । आप म्हणिजे तें पाणी ।

तेज म्हणिजे अग्नि तरणी । सतेजादिक ॥ ५ ॥

वायो म्हणिजे तो वारा । आकाश म्हणिजे पैस सारा ।

आतां शाश्वत तें विचारा । आपले मनीं ॥ ६ ॥

येक शीत चांचपावें । म्हणिजे वर्म पडे ठावें ।

तैसें थोड्या अनुभवे । बहुत जाणावे ॥ ७ ॥

पृथ्वी रचतें आणि खचतें । हें तों प्रत्ययास येतें ।

नाना रचना होत जाते । सृष्टिमधें ॥ ८ ॥

म्हणौन रचतें तें खचतें । आप तें हि आटोन जाते ।

तेज हि प्रगटोन विझतें । वारें हि राहे ॥ ९ ॥

अवकाश नाममात्र आहे । तें हि विचारिता न राहे ।

एवं पंचभूतिक राहे । हें तों घडेना ॥ १० ॥

ऐसा पांचा भूतांचा हा विस्तार । नासिवंत हा निर्धार ।

शाश्वत आत्मा निराकार । सत्य जाणावा ॥ ११ ॥

तो आत्मा कोणास कळेना । ज्ञानेविण आकळेना ।

म्हणोनियां संतजना । विचारावें ॥ १२ ॥

विचारितां सज्जनांसी । ते म्हणती कीं अविनासी ।

जन्म मृत्यु आत्मयासी । बोलोंच नये ॥ १३ ॥

निराकारीं भासे आकर । आणी आकारीं भासे निराकार ।

निराकार आणी आकार । विवेकें वोळखावा ॥ १४ ॥

निराकार जाणावा नित्य । आकार जाणावा अनित्य ।

यास बोलिजे नित्यानित्य । विचारणा ॥ १५ ॥

सारीं भासे असार । आणि असारीं भासे सार ।

सारासार विचार । शोधून पाहावा ॥ १६ ॥

पंचभूतिक तें माइक । परंतु भासे अनेक ।

आणि आत्मा येक । व्यापून असे ॥ १७ ॥

चहुं भूतांमधें गगन । तैसें गगनीं असे सघन ।

नेहटून पाहतां अभिन्न । गगन आणि वस्तु ॥ १८ ॥

उपाधीयोगेंचि आकाश । उपाधी नस्तां निराभास ।

निराभास तें अविनाश । तैसें गगन ॥ १९ ॥

आतां असो हे विवंचना । परंतु जें पाहातां नासेना ।

तें गे तेंचि अनुमाना । विवेकें आणावें ॥ २० ॥

परमात्मा तो निराकार । जाणिजे हा विचार सार ।

आणी आपण कोण हा विचार । पाहिला पाहिजे ॥ २१ ॥

देहास अंत येतां । वायो जातो तत्वता ।

हें लटिकें म्हणाल तरी आतां । स्वासोस्वास धारावा ॥ २२ ॥

स्वास कोंडतां देह पडे । देह पडतां म्हणती मडें ।

मड्यास कर्तुत्व न घडे । कदाकाळीं ॥ २३ ॥

देहावेगळा वायो न करी । वायोवेगळा देह न करी ।
 विचार पाहातां कांहींच न करी । येकावेगळें येक ॥ २४ ॥
 उगेंच पाहातां मनुष्य दिसे । विचार घेतां कांहीं नसे ।
 अभेदभक्तीचें लक्षण ऐसें । वोळखावें ॥ २५ ॥
 कर्ता आपण ऐसे म्हणावें । तरी आपलें इच्छेसारिखें व्हावें ।
 इच्छेसारिखें न होतां मानावें । अवघेंच वाव ॥ २६ ॥
 म्हणोन कर्ता नव्हे किं आपण । तेथें भोक्ता कैचा कोण ।
 हें विचाराचें लक्षण । अविचारें न घडे ॥ २७ ॥
 अविचार आणि विचार । जैसा प्रकाश अंधकार ।
 विकार आणि निर्विकार । येक नव्हे की ॥ २८ ॥
 जेथें नाही विवंचना । तेथें कांहींच चालेना ।
 खरें तेंच अनुमाना । कदा न ये ॥ २९ ॥
 प्रत्ययास बोलिजे न्याये । अप्रत्यये तो अन्याये ।
 जात्यांथास परीक्षा काये । नाना रत्नाची ॥ ३० ॥
 म्हणोन जाता धन्य धन्य । जो निर्गुणेंसी अनन्य ।
 आत्मनिवेदनें मान्य । परम पुरुष ॥ ३१ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 लघुबोधनाम समास सहावा ॥

समास सातवा । । : । । प्रत्यय विवरण
 । । । । ॥ श्रीराम ॥
 निर्मळ आभास निराभास । तयास दृष्टांत आकाश ।
 आकाश म्हणिजे अवकाश । पसरला पैस ॥ १ ॥
 आधी पैस मग पदार्थ । प्रत्यये पाहातां यथार्थ ।
 प्रत्ययेविण पाहातां वेर्थ । सकळ कांहीं ॥ २ ॥
 ब्रह्म म्हणिजे तें निश्चळ । आत्मा म्हणिजे तो चंचळ ।
 तयास दृष्टांत केवळ । वायो जाणावा ॥ ३ ॥
 घटाकाश दृष्टांत ब्रह्माचा । घटबिंब दृष्टांत आत्म्याचा ।
 विवरतां अर्थ दोहीचा । भिन्न आहे ॥ ४ ॥
 भूत म्हणिजे जितुकें जालें । जालें तितुकें निमालें ।
 चंचळ आलें आणी गेलें । ऐसें जाणावें ॥ ५ ॥
 अविद्या जड आत्मा चंचळ । जड कर्पूर आत्मा अनळ ।
 दोनी जळोन तत्काळ । विज्ञोन जाती ॥ ६ ॥
 ब्रह्म आकाश निश्चळ जाती । आत्मा वायो चंचळ जाती ।
 परीक्षवंत परीक्षिती । खरें किं खोटें ॥ ७ ॥
 जड अनेक आत्मा येक । ऐसा आतानात्माविवेक ।
 जगा वर्तविता जगन्नायेक । तयास म्हणावें ॥ ८ ॥
 जड अनात्मा चेतवी आत्मा । सर्वी वर्ते सर्वात्मा ।
 अवघा मिळोन चंचळात्मा । निश्चळ नव्हे ॥ ९ ॥
 निश्चळ तें परब्रह्म । जेथें नाही दृश्यभ्रम ।
 विमळ ब्रह्म तें निभ्रम । जैसें तैसें ॥ १० ॥
 आधी आत्मानात्माविवेक थोर । मग सारासारविचार ।
 सारासारविचारें संव्हार । प्रकृतीचा ॥ ११ ॥
 विचारें प्रकृती संव्हारे । दृश्य अस्तांच वोसरे ।

अंतरात्मा निर्गुणी संचरे । अध्यात्मश्रवणें ॥ १२ ॥
 चढता अर्थ लागला । तरी अंतरात्मा चढतचि गेला ।
 उतरल्या अर्थ उतरला । भूमंडळीं ॥ १३ ॥
 अर्थासारिखा आत्मा होतो । जिकडे नेला तिकडे जातो ।
 अनुमानें सदेहीं पडतो । कांहींयेक ॥ १४ ॥
 निसंदेह अर्थ चालिला । तरी आत्मा निसंदेहचि जाला ।
 अनुमानस्अर्थे जाला । अनुमानरूपी ॥ १५ ॥
 नवरसिक अर्थ चाले । श्रोते तद्रूपचि जाले ।
 चाटपणें होऊन गेले । चाटचि अवघे ॥ १६ ॥
 जैसा जैसा घडे संग । तैसे गुह्यराचे रंग ।
 याकारणें उत्तम मार्ग । पाहोन धरावा ॥ १७ ॥
 उत्तम अत्रें बोलत गेले । तरी मन अन्नाकारचि जालें ।
 लावण्य वनितेचें वर्णिलें । तरी मन तेथेंचि बैसे ॥ १८ ॥
 पदार्थवर्णन अवघें । किती म्हणोन सांगावें ।
 परंतु अंतरी समजावें । होये किं नव्हे ॥ १९ ॥
 जें जें देखिलें आणी ऐकिलें । तें अंतरीं दृढ बैसलें ।
 हित अन्हित परीक्षिलें । परीक्षवंती ॥ २० ॥
 याकारणें सर्व सांडावें । येक देवास धुंडावें ।
 तरीचवर्म पडे ठावें । कांहींयेक ॥ २१ ॥
 नाना सुखें देवें केलीं । लोके तयास चुकलीं ।
 ऐसीं चुकतां च गेलीं । जन्मवरी ॥ २२ ॥
 सर्व सांडून शोधा मजला । ऐसें देवचि बोलिला ।
 लोकीं शब्द अमान्य केला । भगवंताचा ॥ २३ ॥
 म्हणोन नाना दुःखें भोगिती । सर्वकाळ कष्टी होती ।
 मनीं सुखचि इच्छिती । परी तें कैचें ॥ २४ ॥
 उदंड सुख जया लागलें । वेडें तयास चुकलें ।
 सुख सुख म्हणताच मेलें । दुःख भोगितां ॥ २५ ॥
 शाहाण्यानें ऐसें न करावें । सुख होये तेंचि करावें ।
 देवासी धुडित जावें । ब्रह्मांडापरतें ॥ २६ ॥
 मुख्य देवचि ठाई पडिला । मग काये उणें तयाला ।
 लोक वेडे विवेकाला । सांडून जाती ॥ २७ ॥
 विवेकाचें फळ तें सुख । अविवेकाचें फळ तें दुःख ।
 यांत मानेल तें अवश्यक । केलें पाहिजे ॥ २८ ॥
 कर्तयासी वोळखावें । यास विवेक म्हणावें
 विवेक सांडितां व्हावें । परम दुःखी ॥ २९ ॥
 आतां असो हें बोलणें । कर्त्यास वोळखणें ।
 आपलें हित विचक्षणें । चुकों नये ॥ ३० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 प्रत्यय विवरणनाम समास सातवा ॥

समास आठवा । । : । । कर्ता निरूपण
 । । । । ॥ श्रीराम ॥
 श्रोता म्हणे वक्तयासी । कोण कर्ता निश्चयेसी ।
 सलळ सृष्टि ब्रह्मांडासी । कोणें केलें ॥ १ ॥

तव बोलिल्ला सभानायेक । जे बोलिके येकाहून येक ।
 या बोलण्याचे कौतुक । श्रोतीं सादर ऐकावें ॥ २ ॥
 येक म्हणती कर्ता देव । येक म्हणती कोण देव ।
 आपुलाला अभिप्राव । बोलते जाले ॥ ३ ॥
 उत्तम मध्यम कनिष्ठ । भावर्थें बोलती पष्ट ।
 आपुलाली उपासना श्रेष्ठ । मानिती जनीं ॥ ४ ॥
 कोणीयेक ऐसें म्हणती । कर्ता देव मंगळमूर्ती ।
 येक म्हणती सरस्वती । सर्व करी ॥ ५ ॥
 येक म्हणती कर्ता भैरव । येक म्हणती खंडेराव ।
 येक म्हणती बीरेदेव । येक म्हणती भगवती ॥ ६ ॥
 येक म्हणती नरहरी । येक म्हणती बनशंकरी ।
 येक म्हणती सर्व करी । नारायेणु ॥ ७ ॥
 येक म्हणती श्रीराम कर्ता । येक म्हणती श्रीकृष्ण कर्ता ।
 येक म्हणती भगवंत कर्ता । केशवराज ॥ ८ ॥
 येक म्हणती पांडुरंग । येक म्हणती श्रीरंग ।
 येक म्हणती झोटींग । सर्व करी ॥ ९ ॥
 येक म्हणती मुंज्या कर्ता । येक म्हणती सूर्य कर्ता ।
 येक म्हणती अग्न कर्ता । सकळ कांहीं ॥ १० ॥
 येक म्हणती लक्ष्मी करी । येक म्हणती मारुती करी ।
 येक म्हणती धरत्री करी । सर्व कांहीं ॥ ११ ॥
 येक म्हणती तुकाई । येक म्हणती येमाई ।
 येक म्हणती सटवाई । सर्व करी ॥ १२ ॥
 येक म्हणती भार्गव कर्ता । येक म्हणती वामन कर्ता ।
 येक म्हणती परमात्मा कर्ता । येकचि आहे ॥ १३ ॥
 येक म्हणती विरणा कर्ता । येक म्हणती बस्वंगा कर्ता ।
 येक म्हणती रेवंगा कर्ता । सर्व कांहीं ॥ १४ ॥
 येक म्हणती रवळया कर्ता । येक म्हणती स्वामी कार्तिक कर्ता ।
 येक म्हणती वेंकटेश कर्ता । सर्व कांहीं ॥ १५ ॥
 येक म्हणती गुरु कर्ता । येक म्हणती दत्त कर्ता ।
 येक म्हणती मुख्य कर्ता । वोढ्या जगन्नथ ॥ १६ ॥
 येक म्हणती ब्रह्मा कर्ता । येक म्हणती विष्णु कर्ता ।
 येक म्हणती महेश कर्ता । निश्चयेंसीं ॥ १७ ॥
 येक म्हणती प्रजन्य कर्ता । येक म्हणती वायो कर्ता ।
 येक म्हणती करून अकर्ता । निर्गुण देव ॥ १८ ॥
 येक म्हणती माया करी । येक म्हणती जीव करी ।
 येक म्हणती सर्व करी । प्रारब्धयोग ॥ १९ ॥
 येक म्हणती प्रेत्न करी । येक म्हणती स्वभाव करी ।
 येक म्हणती कोण करी । कोण जाणे ॥ २० ॥
 ऐसा कर्त्याचा विचार । पुसतां भरला बजार ।
 आतां कोणाचें उत्तर । खरें मानावें ॥ २१ ॥
 जेहिं जो देव मानिला । कर्ता म्हणती तयाला ।
 ऐसा लोकांचा गल्बला । वोसरेना ॥ २२ ॥
 आपुलाल्या साभिमानें निश्चयेचि केला मनें ।

याचा विचार पाहाणें । घडेचिना ॥ २३ ॥
 बहु लोकांचा बहु विचार । अवघा राहों द्या बाजार ।
 परंतु याचा विचार । ऐसा आहे ॥ २४ ॥
 श्रोतीं व्हावें सावधान । निश्चयें तोडावा अनुमान ।
 प्रत्यये मानावा प्रमाण । जाणते पुरुषीं ॥ २५ ॥
 जें जें कर्तयानें केलें । तें तें त्याउपरी जालें ।
 कर्त्यापूर्वीं आडळलें । न पाहिजे कीं ॥ २६ ॥
 केलें तें पंचभूतिक । आणि पंचभूतिक ब्रह्मादिक ।
 तरी भूतांशें पंचभूतिक । केलें तें घडेना ॥ २७ ॥
 पंचभूतांस वेगळें करावें । मग कर्त्यास वोळखावें ।
 पंचभूतिक तें स्वभावं । कर्त्यास आलें ॥ २८ ॥
 पंचभूतावेगळें निर्गुण । तेथें नाहीं कर्तेपण ।
 निर्विकारास विकार कोण । ल०३ शके ॥ २९ ॥
 निर्गुणास कर्तव्य न घडे । सगुण जाल्यांत सांपडे ।
 आतां कर्तव्यता कोणेकडे । बरें पाहा ॥ ३० ॥
 लटिक्याचा कर्ता कोण । हें पुसणेंचि अप्रमाण ।
 म्हणोनि हेंचि प्रमाण । जें स्वभावंचि जालें ॥ ३१ ॥
 येक सगुण येक निर्गुण । कोठें लाऊं कर्तेपण ।
 या अर्थाचें विवरण । बरें पाहा ॥ ३२ ॥
 सगुणें सगुण केलें । तरी तें पूर्वीच आहे जालें ।
 निर्गुणास कर्तव्य लाविलें । नवचे कीं कदा ॥ ३३ ॥
 येथें कर्ताचि दिसेना । प्रत्यये आणावा अनुमाना ।
 दृश्य सत्यत्वं असेना । म्हणोनियां ॥ ३४ ॥
 केलें तें अवघेंच लटिकें । तरी कर्ता हें बोलणेंचि फिकें ।
 वक्ता म्हणे रे विवेकें । बरें पाहा ॥ ३५ ॥
 बरें पाहाता प्रत्यये आला । तरी कां करावा गल्बला ।
 प्रचित आलियां आपणाला । अंतर्यामीं ॥ ३६ ॥
 आतां असो हें बोलणें । विवेकी तोचि हें जाणे ।
 पूर्वपक्ष लागे उडवणें । येरवीं अनुर्वाच ॥ ३७ ॥
 तंव श्रोता करी प्रस्न । देहीं सुखदुःखभोक्ता कोण ।
 पुढें हेंचि निरूपण । बोलिलें असे ॥ ३८ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 कर्तानिरूपणनाम समास आठवा ॥

समास नववा । : । आत्माविवरण

। । । । ॥ श्रीराम ॥
 आत्मयास शरीरयोगें । उद्देग चिंता करणें लागे ।
 शरीरयोगें आत्मा जगे । हें तों पगटचि आहे ॥ १ ॥
 देह अन्नचि खायेना । तरी आत्मा कदापि जगेना ।
 अत्म्याविण चेतना । देहास कैची ॥ २ ॥
 हें येकावेगळें येक । करूं जातां निरार्थक ।
 उभयेयोगें कोणीयेक । कार्य चाले ॥ ३ ॥
 देहाला नाहीं चेतना । अत्म्यास पदार्थ उचलेना ।
 स्वप्नभोजनें भरेना । पोट कांहीं ॥ ४ ॥

आत्मा स्वप्नअवस्थेत जातो । परंतु देहामध्ये हि असतो ।
 निदसुरेपणें खाजवितो । चमत्कार पाहा ॥ ५ ॥
 अन्नरसें वाढे शरीर । शरीरप्रमाणें विचार ।
 वृद्धपणीं तदनंतर । दोनी लाहानाळती ॥ ६ ॥
 उत्तम द्रव्य देह खातो । देहयोगें आत्मा भुलतो ।
 विस्मरणें शुद्धि सांडितो । सकळ कांहीं ॥ ७ ॥
 देहानें घेतलें वीष । आत्मा जाये सावकास ।
 वाढणें मोडणें आत्मयास । नेमस्त आहे ॥ ८ ॥
 वाढणें मोडणें जाणें येणें । सुख दुःख देहाचेनि गुणें ।
 नान प्रकारें भोगणें । आत्मयास घडे ॥ ९ ॥
 वारुळ म्हणजे पोकळ । मुंग्यांचे मार्गचि सकळ ।
 तैसेंचि हें केवळ । शरीर जाणावें ॥ १० ॥
 शरीरीं नाडीच खेटा । नाडीमध्ये पोकळ वाटा ।
 लाहान थोर सगटा । दाटल्या नाडी ॥ ११ ॥
 प्राणी अन्नोदक घेतो । त्याचा अन्नरस होतो ।
 त्यास वायो प्रवर्ततो । स्वासोस्वासें ॥ १२ ॥
 नाडीद्वारां धावे जीवन । जीवनामध्ये खेळे पवन ।
 त्या पवनासरिसा जाण । आत्माहि विवरे ॥ १३ ॥
 तृषेनें शोकलें शरीर । आत्मयास कळे हा विचार ।
 मग उठवून शरीर । चालवी उदकाकडे ॥ १४ ॥
 उदक मागे शब्द बोलवी । मार्ग पाहोन शरीर चालवी ।
 शरीर अवघें च हालवी । प्रसंगानुसार ॥ १५ ॥
 क्षुधा लागते ऐसें जाणतो । मग देहाला उठवितो ।
 आच्यावाच्या बोलवितो । ज्यासी त्यासी ॥ १६ ॥
 बायेकांत म्हणे जालें जालें । देह सोवळें करून आणिलें ।
 पायांत भरून चालविलें । तांतडीं तांतडीं ॥ १७ ॥
 त्यासी पात्रावरी बैसविलें । नेत्रीं भरोन पात्र पाहिलें ।
 हाताकरवीं आरंभिलें । आपोशन ॥ १८ ॥
 हाताकरवीं ग्रास उचलवी । मुखी जाऊन मुख पसरवी ।
 दातांकरवीं चाववी । नेटें नेटें ॥ १९ ॥
 आपण जिव्हेमध्ये खेळे । पाहातो परिमळसोहळे ।
 केंस काडी खडा कळे । तत्काळ थुंकी ॥ २० ॥
 आळणी कळतां मीठ मागे । बायलेसि म्हणे आगे कागे ।
 डोळे ताऊन पाहों लगे । रागें रागें ॥ २१ ॥
 नाना अन्नचि गोडी । नाना रसें स्वाद निवडी ।
 तिखट लागतां मस्तक झाडी । आणी खोंकी ॥ २३ ॥
 मिरपुडी घातली फार । कायसें करितें खापर ।
 जिव्हेकरवीं कठिणोत्तर । बोलवी रागें ॥ २४ ॥
 आज्य उदंड जेविला । सवेंच तांब्या उचलिला ।
 घळघळां घेऊं लागला । सावकास ॥ २५ ॥
 देही सुखदुःखभोक्ता । तो येक आत्माचि पाहातां ।
 आत्म्याविण देह वृथा । मडें होये ॥ २६ ॥
 मनाच्या अनंत वृत्ति । जाणणें तेचि आत्मस्थिति ।

त्रैलोकीं जितुक्या वेक्ती । तदांतरीं आत्मा ॥ २७ ॥
 जगामध्ये जगदात्मा । विश्वामधें विश्वात्मा ।
 सर्व चालवी सर्वात्मा । नाना रूपें ॥ २८ ॥
 हुंगे चाखे ऐके देखें । मृद कठिण वोळखे ।
 शीत उष्ण ठाउकें । तत्काळ होये ॥ २९ ॥
 सावधपणें लाघवी । बहुत करी उठाठेवी ।
 या धूर्ताच्या उगवी । धूर्तचि करी ॥ ३० ॥
 वायोसरिसा परिमळ येतो । परि तो परिमळ वितळोन जातो ।
 वायो धुळी घेउनी येतो । परी ते हि जाये ॥ ३१ ॥
 शीत उष्ण वायोसरिसें । सुवासें अथवा कुवासें ।
 असिजे परी सावकासें । तगणें न घडे ॥ ३२ ॥
 वायोसरिसे रोग येती । वायोसरिसी भूतें धावती ।
 धूर आणी धुकटें येती । वायोसवें ॥ ३३ ॥
 वायोसवें कांहींच जगेना । आत्म्यासवें वायो तगेना ।
 आत्म्याची चपळता जाणा । अधिक आहे ॥ ३४ ॥
 वायो कठिणास आडतो । आत्मा कठिण भेदून जातो ।
 कठिण पाहों तरी तो । छेदेहिना ॥ ३५ ॥
 वायो झडझडां वाजे । आत्मा कांहींच न वाजे ।
 मोनेंचि अंतरीं समजे । विवरोन पाहातां ॥ ३६ ॥
 शरीरास बरें केलें । तें आत्मयास पावलें ।
 शरीरयोगें जालें । समाधान ॥ ३७ ॥
 देहावेगळे उपाये नाना । करितां आत्मयास पावेना ।
 समाधान पावे वासना । देहाचेनि ॥ ३८ ॥
 देहआत्मयाचें कौतुक । पाहों जातां हें अनेक ।
 देहावेगळी आडणुक । आत्मयास होये ॥ ३९ ॥
 येक असतां उदंड घडे । वेगळें पाहातां कांहींच न घडे ।
 विवेकें त्रिलोकीं पवाडे । देहात्मयोगें ॥ ४० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 आत्मविवरणनाम समास नवावा ॥

समास दहावा । : । शिकवणनिरूपण
 । । । ॥ श्रीराम ॥
 पालेमाळा सुमनमाळा । फळमाळा बीजमाळा ।
 पाषाणमाळा कवडेमाळा । सुत्रें चालती ॥ १ ॥
 स्फटिकमाळा मोहरेमाळा । काष्ठमाळा गंधमाळा ।
 धातुमाळा रत्नमाळा । जाळ्या वोलि चांदोवे ॥ २ ॥
 परी हें तंतूनें चालतें । तंतू नस्तां विष्कळीत होतें ।
 तैसें म्हणों आत्मयातें । तरी साहित्य न पडे ॥ ३ ॥
 तंतूस मणी वोविला । तंतूमध्येचि राहिला ।
 आत्मा सर्वांगीं व्यापला । पाहाना कां ॥ ४ ॥
 आत्मा चपळ सहजगुणें । दोरी काये चळों जाणे ।
 म्हणोन दृष्टांत देणें । साहित्य न घडे ॥ ५ ॥
 नाना वल्लींत जळांश । उसांमध्ये दाटला रस ।
 परी तो रस आणी बाकस । येक नव्हे ॥ ६ ॥

देही आत्मा देह अनात्मा । त्याहून पर तो परमात्मा ।
 निरंजनास उपमा । असेचिना ॥ ७ ॥
 रायापासून रंकवरी । अवघ्या मनुष्यांचिया हारी ।
 सगट समान सरी । कैसी करावी ॥ ८ ॥
 देव दानव मानव । नीच योनी हीन जीव ।
 पापी सुकृति अभिप्राव । उदंड आहे ॥ ९ ॥
 येकाशें जग चाले । परी सामर्थ्य वेगळालें ।
 येकासंगे मुक्त केलें । येकासंगें रवरव ॥ १० ॥
 साकर माती पृथ्वी होये । परी ते माती खातां न ये ।
 गरळ आप नव्हे काये । परी तें खोटें ॥ ११ ॥
 पुण्यात्मा आणी पापात्मा । दोहिकडे अंतरात्मा ।
 साधु भोंदु सीमा । सांडूच नये ॥ १२ ॥
 अंतर येक तों खरें । परी सांगातें घेऊं न येती माहारे ।
 पंडित आणि चाटें पोरें । येक कैसी ॥ १३ ॥
 मनुष्य आणि गधडे । राजहंस आणि कोंबडें ।
 राजे आणि माकडें । एक कैसी ॥ १४ ॥
 भागीरथीचें जळ आप । मोरी संवदणी तेंहि आप ।
 कुश्चिळ उदक अल्प । सेववेना ॥ १५ ॥
 याकारणें आचारशुद्ध । त्याउपरी विचारशुद्ध ।
 वीतरागी आणि सुबुद्ध । ऐसा पाहिजे ॥ १६ ॥
 शूराहून मानिलें लंडी । तरी युद्धप्रसंगीं नरकाडी ।
 श्रीमंत सांडून बराडी । सेविता कैसें ॥ १७ ॥
 येका उदके सकळ जालें । परी पाहोन पाहिजे सेविलें ।
 सगट अवघेच घेतलें । तरी तें मूर्खपण ॥ १८ ॥
 जीवनाचेंच जालें अन्न । अन्नाचें जालें वमन ।
 परी वमनाचें भोजन । करितां न ये ॥ १९ ॥
 तैसें निंद्य सोडूनद्यावें । वंद्य तें हृदई धरावें ।

सत्कीर्तीनें भरावें । भूमंडळ ॥ २० ॥
 उत्तमांसि उत्तम माने । कनिष्ठांस तें न माने ।
 म्हणौन करटे देवानें । करून ठेवले ॥ २१ ॥
 सांडा अवघे करंटपण । धरावें उत्तम लक्षण ।
 हरिकथा पुराण श्रवण । नीति न्याये ॥ २२ ॥
 वर्तयाचाविवेक । राजी राखणें सकळ लोक ।
 हळुहळु पुण्यलोक । करीत जावे ॥ २३ ॥
 मुलाचे चालीनें चालावें । मुलाच्या मनोगतें बोलावें ।
 तैसें जनास सिकवावें । हळुहळु ॥ २४ ॥
 मुख्य मनोगत राखणें । हेचि चातुर्याचीं लक्षणें ।
 चतुर तो चतुरांग जाणें । इतर तीं वेडीं ॥ २५ ॥
 वेड्यास वेडें म्हणों नये । वर्म कदापि बोलों नये ।
 तरीच घडे दिग्विजये । निस्पृहासी ॥ २६ ॥
 उदंड स्थळीं उदंड प्रसंग । जाणोनि करणें येथासांग ।
 प्राणिमात्राचा अंतरंग । होऊन जावें ॥ २७ ॥
 मनोगत राखोन जातां । परस्परें होये अवस्ता ।
 मनोगत तोडितां वेवस्तां । बरी नाही ॥ २८ ॥
 याकारणें मनोगत । राखेल तो मोठा महंत ।
 मनोगत राखतां समस्त । वोढोन येती ॥ २९ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 शिकवणनिरूपणनाम समास दहावा ॥
 ॥ दशक तेरावा समाप्त ॥

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
 Last updated October 15, 2005